

ӘОЖ 82.09
ГТАХР 17.07.31
DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.100(4).165

Обаева Г.С.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

E-mail: gso72@mail.ru

ҚАЗАҚ-ТАТАР ТАРИХИ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТАРИХИ САНА ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК ИДЕЯСЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ және татар тарихи романдарының поэтикалық табиғаты салыстырмалы тұрғыдан талданады. Зерттеу Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы мен Нурихан Фаттахтың «Еділ өзені ағады», «Ысқырық жебелер» секілді тарихи шығармаларына негізделді. Екі автордың да шығармашылығында ұлттық тарихи сананы жаңғырту, этникалық бастауларды көркем пайымдау және тәуелсіздік идеясының көрініс табуы ортақ бағыт ретінде қарастырылады.

Мақалада фольклорлық-мифологиялық материалдардың тарихи прозаға ену ерекшеліктері, деректілік пен романтикалық пафостың арақатынасы, тарихи кеңістік пен уақытты бейнелеу тәсілдері сараланды. Сондай-ақ қазақ-татар әдеби байланыстарындағы типологиялық жақындықтар, тарихи деректердің көркем қиялмен үйлесуі және ұлттық рухани құндылықтардың көркемдік трансформациясы көрсетілді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі аталған жазушылардың шығармалары ұлттық тарихтың көне кезеңдерін көркем пайымдаудағы ортақ бағыттарды, фольклорлық-мифологиялық дәстүрдің көркемдік трансформациясын, тарихи шындық пен романтикалық қиялдың синтезін айқын танытады. Халықтың арман-мұраты, тәуелсіздік идеясы, этникалық тамыр, рухани сабақтастық секілді мәселелер екі романистикада да негізгі идеялық өзекке айналған. Зерттеу нәтижелері екі халықтың тарихи роман жанрындағы ортақ көркемдік модельдерді қалыптастырғанын және түркілік тарихи жадты жаңғыртуда маңызды рөл атқарғанын айқындайды.

Кілт сөздер: тарихи роман, Ілияс Есенберлин, Нурихан Фаттах, қазақ-татар әдеби байланыстары, тарихи сана, мифопоэтика, фольклорлық дәстүр, этникалық тамыр, көркемдік жүйе, романтикалық пафос, тарихи дерек, ұлттық идея, түркілік дүниетаным.

Kipicne

XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап қазақ және татар прозасында тарихи кезеңдерді көркемдік кеңістікте қайта пайымдау үрдісі айқын күшейді. Бұл кезеңде

екі халықтың да жаңаша әдеби тынысы ашылып, қоғамдық-саяси коллизиялармен арпалыса өскен ұлттық жадты әдебиеттегі қайта бейнелеу мәселесі өзекті сипат алды. Қазақ та, татар да ғасырлар бойы басқыншылық соғыстарды, отаршыл саясаттың салқынын, қолдан ұйымдастырылған ашаршылық пен жаппай көші-қонды, саяси қуғын-сүргін сияқты тарихи трагедияларды бастан өткерсе де, басты рухани тірегі – ұлттық ділі мен этникалық болмысын жоғалтпай, ұрпақ санасына жеткізе алды. Сондықтан осы тарихи шындықтың көркем шығармада қайта өрілуі, деректік негізі мықты ой-тұжырымдармен берілуі – әдебиеттану үшін де, жалпы гуманитарлық ғылымдар жүйесі үшін де ерекше маңызды.

Кеңестік дәуірде де халықтардың тарихи тағдырына қатысты тың тақырыптар жазушылар назарынан тыс қалған жоқ. Одақ құрамындағы көптеген туысқан республикалардың қаламгерлері ұлттық тарихты прозалық кеңістікте жаңғыртуға ұмтылып, әсіресе тарихи роман жанрына жаңа тыныс әкелді. Әдеби процесте тарихи тұлғалар типологиясын жасау, шешуші оқиғалардың көркем интерпретациясын ұсыну, мемлекеттік ой-сана эволюциясын көрсету – осы жанрдың жетекші миссиясына айналды.

Қазақ пен татар халықтарының әдеби байланыстары тарихи-рухани даму барысында ертеден қалыптасқан генетикалық және типологиялық туыстық сипаттарымен ерекшеленеді. Әсіресе тарихи роман жанрында бұл сабақтастық айқын көрінеді. Тарихи прозаның XX ғасырдағы өркендеуі екі халық әдебиетін де жаңа белеске көтерді: қазақ прозасында Ілияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы, татар әдебиетінде Нурихан Фаттахтың «Ысқырық жебелер» дилогиясы мен «Еділ өзені ағады» романы ұлттық тарихи сананы жаңғыртқан іргелі туындылар саналады және ұлттық тарихты көркемдік концептосфера деңгейінде пайымдаған туындылар. Бұл шығармалардың идеялық-семантикалық құрылымын, тарихи шешімдер табиғатын және авторлық баяндау стилін салыстыра талдау аталған тақырыптың өзектілігін тереңдете түседі. Тарихи жады, этникалық бірегейлік, кеңістіктік-уақыттық модельдеу, ұлттық мінез поэтикасы секілді теориялық категориялар аталмыш шығармалардың негізін ашуда аса маңызды.

Қазақ пен татар халықтарының тарихи тамырластығы өте көне дәуірлерден басталатыны белгілі: Түрік қағанаты, Дешті-Қыпшақ кезеңі, Алтын Орда мұрасы – екі этностың рухани сабақтастығын дәлелдейтін ортақ тарихи арналар. Ұқсас тілдік құрылым, географиялық жақындық, мәдени-рухани өзара ықпалдастық көркем әдебиетте де ортақ мифологиялық кейіп, фольклорлық мотивтер мен сюжеттердің қатар өмір сүруіне ықпал етті. Мәселен, «Алпамыс», «Едіге», «Қобыланды», «Орақ-Мамай», «Шора батыр», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Мұңлық – Зарлық» сияқты жыр-дастандардың өзара үндестігі, идеялық-теқнамалық ортақтығы – екі халықтың әдеби-тарихи тәжірибесінің бір-біріне әсерін айқын көрсетеді. Бұл факторлар XX ғасырдағы тарихи прозаның да ортақ типологиялық белгілерін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қазақ әдебиетінің алғашқы баспа мұраларының көпшілігі XIX ғасыр мен XX ғасырдың басында Қазан, Петербург, Троицк, Орынбор, Уфа секілді татар басылымдары орналасқан қалаларда жарық көргені белгілі. Бұл – екі халық

арасындағы мәдени-рухани байланыстардың тереңдігі мен тарихи сабақтастығын айқындайтын маңызды факторлардың бірі. Сол кезеңдегі баспагерлер Каримовтер, Хұсайыновтар, Бораганскийлер және басқа да татар зиялылары қазақ әдебиетін жариялауға ерекше көңіл бөліп, көптеген поэтикалық және прозалық үлгілердің кең таралуына ықпал етті. Мәселен, «Сейфүлмәлік» (1807), «Хатымтай жомарт» (1848), «Ер Тарғын» (1862), «Қиссаи Шортанбай» (1888), «Қиссаи Бозжігіт» (1874), «Қиссаи Қозы Көрпеш» (1878), «Қиссаи Таһир» (1878) тәрізді қиссалар мен жыр кітаптары, сонымен қатар «Қазақтың өлеңдері» (1879), «Қазақ мақалдары» (1900), «Қыз Жібектің хикаясы» (1900) секілді фольклорлық жинақтардың жарық көруі осы мәдени арнаның қуатты дамығанын дәлелдейді.

XX ғасырдың басына қарай А.Байтұрсынұлының «Қырық мысалы», Міржақып Дулатовтың «Оян, қазақ!», «Азамат», «Бақытсыз Жамал», М.Сералиннің «Топжарған» поэмасы, Т.Жомартбаевтың «Қыз көрелік», «Балаларға жеміс» жинақтары, С.Көбеевтің «Қалың малы», М.Жұмабаевтың «Шолпаны», С.Сейфуллиннің «Өткен күндері», С.Дөнентаевтың «Ұсақ-түйегі», Б.Өтетілеуовтің «Жиған-тергені» тәрізді шығармалар көптеп басылып, қазақ әдеби ойының қалыптасуына, жаңа жазба дәстүрдің орнығуына айрықша серпін берді. Бұл кітаптардың бір бөлігінің қазақ жерінен тыс аймақтарда, әсіресе татар баспаханаларында басылуы – екі халықтың әдеби-мәдени ынтымақтастығының қуатты дәлелі [1, б. 207].

Осы жағдайлар қазақ пен татар халықтары арасындағы рухани алмасудың қаншалықты терең болғанын көрсетеді. Әдеби-мәдени байланыстар тек баспасөз өнімдерімен шектелмей, идеялық, көркемдік, эстетикалық ықпалдастықтың сан қырын қамтыды. Екі халық бір-бірінің артық тәжірибесін игеріп, фольклорлық, поэтикалық дәстүрлерін байытып отырды. Мұндай ықпалдастықтың тамыры өте тереңде жатыр: ортақ тарихи кезеңдерді бастан өткеру, діни-ағартушылық мектептердің ұқсастығы, тілдік жақындық, мәдени бірегейлік – мұның бәрі әдеби процестің табиғатына әсер еткен құнарлы факторлар.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің материалдық негізін Илияс Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы, «Алтын Орда» тарихи эпопеясы, сондай-ақ Нурихан Фаттахтың «Еділ өзені ағады» және «Ысқыруық жебелер» тарихи романдары құрайды. Бұл туындылар қазақ және татар тарихи прозасының дамуындағы жаңа кезеңді айқындап, ұлттық тарихи сананың көркем көрінісін қалыптастырған негізгі мәтіндер ретінде іріктелді.

Зерттеуде қазақ-татар әдеби байланыстары жөніндегі ғылыми еңбектер (Б. Кенжебаев, З. Ахметов, Р. Нұрғали, Т. Кәкішев, С. Қирабаев, Б. Ысқақов, Р. Нәфигов, И. Нуруллин, Н. Юзеев және т.б.) қосымша әдістемелік және теориялық дереккөз ретінде қолданылды. Сонымен қатар фольклортану, мифопоэтика, тарихи поэтика бағытындағы тұжырымдар (Н. Исанбет, Т. Жұртбай, т.б.) талдаудың әдістемелік базасын күшейтті.

Қазақ-татар әдеби байланыстарының мәні мен эволюциясы әдебиет зерттеушілері назарынан тыс қалған емес. Б.Кенжебай, З.Ахметов, Р.Бердібаев, С.Қирабаев, Т.Кәкішев, Е.Ысмайылов, Б.Ысқақов, Б.Наурызбаев, С.Сейітов,

Р.Нұрғали, У.Қалижан секілді көрнекті ғалымдардың еңбектерінде бұл тақырып жүйелі қарастырылып, әдеби ықпалдастықтың тарихи-қоғамдық себептері, көркемдік нәтижелері терең талданды. Ғабдолла Тоқайдың өзі айтқандай, «бұл достықтың тамыры ғасырлар қойнауында» жатқанын әдебиеттанушылардың көпшілігі атап көрсетіп келеді. Туысқан халықтар арасындағы рухани үндестік – олардың мәдени дамуының маңызды құрамдас бөлігі.

Әсіресе, қазақ-татар әдеби байланысын арнайы пән ретінде қарастырып, жүйелі зерттеген Бүркіт Ысқақовтың еңбектері бұл саладағы негізгі ғылыми тұғырнаманың біріне айналды. Ғалымның «Қазақ-татар әдеби байланысы» (1976), кейінірек жарық көрген «Қазақ және Еділ бойы халықтары әдебиеттерінің идеялық-шығармашылық байланыстары» (2007) атты көлемді монографиялары екі халық арасындағы әдеби өзара ықпалдастықты тарихи негіздерімен, қалыптасу кезеңдерімен, жанрлық-көркемдік ерекшеліктерімен, идеялық-мазмұндық тоғысуларымен терең қамтып, салыстырмалы әдебиеттану тұрғысынан құнды тұжырымдар ұсынады. Бұл зерттеулер қазақ-татар әдеби байланысының табиғатын көпқырлы, динамикалық үдеріс ретінде танытты.

Профессор Тұрсын Жұртбай татар әдебиеті мен Мұхтар Әуезов шығармашылық мұрасын сабақтастыра қарастырып, екі халық арасындағы рухани ықпалдастықтың тарихи тұрғыдан да, көркемдік даму тұрғысынан да аса маңызды орын алғанын ерекше атап өтеді. Ғалымның пайымдауынша, қазақ пен татар әдеби байланыстарының шынайы қарқынды дамуы Ресей империясы ықпалындағы XVI–XIX ғасырлар аралығынан бастау алады. Бұл кезеңде екі халықтың тағдыры, әлеуметтік-саяси ахуалы, рухани мүддесі бір арнада тоғысып, әдебиет те осы ортақ тарихи кеңістіктің көркем куәгеріне айналды. Т.Жұртбай айтқандай, кеңес дәуіріндегі жетпіс жылдық кезеңде қазақ-татар әдеби байланысы жаңа сапалық деңгейге көтеріліп, шығармашылық алмасу жүйелі сипат алды: көрнекті туындылар екі тілге де аударылып, кеңестік халықтар әдебиетінің ортақ қорына айналды [2, б. 56].

Татар халқының көрнекті өкілдері – Ғабдолла Тоқай, Мұса Жәлел, Абдолла Зиганшин сынды тарихи тұлғалар қазақ әдебиетінде де ерекше құрметпен көрініс тапты. Әдеби ықпалдастықтың айқын мысалы ретінде Сәбит Мұқановтың «Өмір мектебі» романында Тоқайға арнайы тарау арнауын айтуға болады. Ақын Ізтай Мәмбетовтың «Тұңғыш Тоқай» деп аталатын поэмасы, Ж.Сыздықов, Т.Әлімқұлов, Ғ.Жұмабаев жазған өлеңдер – қазақ ақын-жазушыларының татар ақынына деген ықыласының бір көрінісі. Жұбан Молдағалиевтің «Жыр туралы жыр» поэмасының басты кейіпкері ретінде Мұса Жәлелді таңдауы да — татар батыр-ақынының қазақ әдеби санасындағы биік орнын дәлелдейді.

Зерттеу барысында екі автор шығармаларындағы ортақ тарихи-көркемдік белгілерді анықтау **салыстырмалы-типологиялық талдау**; шығармалардағы тарихи кезеңдердің көркем репрезентациясын тарихи шындықпен салыстыру үшін **тарихи-контекстуалдық әдіс**; **поэтикалық құрылымдық талдау** әдістері қолданылды. Материалдарды осындай көпжақты ғылыми әдістермен қарастыру І. Есенберлин мен Н. Фаттах тарихи романдарының поэтикалық табиғатын толық ашуға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері

XX ғасырдың 60-жылдары қазақ және татар әдебиеттерінің даму тарихында жаңа белес ашқан кезең ретінде айрықша сипатталады. Бұл уақыт аралығында әдеби процестің барлық бағытында – поэзияда, прозада, драматургияда – жаңа ізденістер көбейіп, жанрлардың көркемдік мүмкіндігі кеңейді. Әсіресе прозалық шығармаларда ел тағдыры, тарихи-әлеуметтік шындық, жеке адам мен қоғам арасындағы күрделі қарым-қатынас терең бейнеленіп, әдебиет ұлттық рухани әлемді танытуда жетекші қызмет атқарды. Әдебиеттануда да осы кезеңді ұлттық жазба әдебиетіміздің «алтын ғасыры» деп атауға негіз бар: қазақ прозасы мазмұндық, идеялық, стильдік тұрғыдан бұрын-соңды болмаған дәрежеде толысты, жаңа типтегі романдар дүниеге келді.

Бұл жылдары қазақ прозасы ұлттық болмыстың сан қырын ашуға ұмтылып, кең әлеуметтік панораманы бейнелейтін жаңа көркем поэтика қалыптастырды. Қоғамдық өзгерістердің күрделілігін, тарихи санадағы қайта жаңғыруларды, адам тұлғасының ішкі драматизмін суреттеуде қаламгерлер батыл қадамдарға барды. Әбіш Кекілбаев, Оралхан Бөкей, Мұхтар Мағауин, Төлен Әбдік, Қабдеш Жұмаділов, Дулат Досжанов, Рамазан Тоқтаров секілді жазушылардың әдебиетке келуі қазақ прозасының жаңа белесте тұрғанын аңғартты. Бұл қаламгерлердің туындылары тек көркемдік жетістігімен ғана емес, тарихи-мәдени ойлаудың тереңдігімен, ұлттық тағдырға деген жауапкершілігімен бағаланды.

Татар әдебиетінде де 1950–1960 жылдар тарихи проза жанрының ерекше өрлеу кезеңін құрады. Бұл дәуір жазушылардың тақырып пен форма тұрғысынан жаңашылдыққа ұмтылуымен, тарихи тұлғаларға өзгеше көзқарас қалыптастыруымен ерекшеленді. 1952 жылы Айваз Файзидің татар әдебиетіндегі алғашқы тарихи-өмірбаяндық романдардың бірі – «Тоқай» жарық көрді. Одан кейінгі онжылдықтарда А.Расихтың «Ямашев», Ш.Маннурдың «Муса», Дж.Тарджимановтың «Күміс таға» романдары жарияланып, тарихи тұлғалардың тағдыры арқылы татар халқының күрделі кезеңдері көркем пайымдауға түсті. Тарихи-өмірбаяндық роман жанрында Р.Мухаммадиевтің ұлттық-азаттық қозғалыстар тұсындағы қайшылықты тағдырларды бейнелейтін «Тозақ үстіндегі көпір» (1992) шығармасы айрықша орын алады. Бұл туынды ұлттық сананың отарлық қысым жағдайында қалай қалыптасқанын трагедиялық тағдырлар арқылы көрсетіп, тарихи прозаның идеялық-көркемдік биіктігін айқындайды.

Аталған кезеңдегі прозаның ең маңызды жетістігі – көркемдік ізденістердің тереңдеуі. Жазушылар қоғамдық өзгерістерді жалаң тарихи дерек ретінде емес, кейіпкердің мінезі, әрекеті, ішкі толғанысы, рухани-психологиялық күйі арқылы ашуға ден қойды. Тарихи оқиғаларды жан-жақты қырынан қамту, тарихи тұлғаларды көркем тұлғаға айналдыру, ұлттық болмыстың қайшылықты тұстарын танымдық деңгейде бейнелеу – осы кезең прозасының басты табыстарына айналды.

Ұлт тарихының аса маңызды белестері А.Байтұрсынұлы, Ә.Бөкейхан, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, Ж.Досмұхамедов, С.Сейфуллин, М.Әуезов сияқты алыптардың шығармаларында алғаш жүйелі көрініс таба бастады. Қоғамдық ой-толғам мен көркемдік танымның дамуы қазақ әдебиетінде

тарих пен әдебиеттің өзара байланысын, тарихи танымның көркемдіктегі орнын терең пайымдауға жол ашты. Әдебиеттану ғылымының да осы мәселеге ерекше көңіл бөлуі бекер емес: халық тарихи жадының көркем мәтіндегі репрезентациясы – қазақ әдебиетінің бастауынан бері келе жатқан іргелі проблема.

Алайда өткен ғасырлардағы тарихи шындықты толық әрі жүйелі түрде көркем пайымдауға тұсау болған кезеңдер де аз болмады. Түрлі саяси шектеулер, идеологиялық цензура ұлттық тарихты еркін зерттеуге мүмкіндік бермеді. Дегенмен ХХ ғасырдың орта шенінде бұл кедергілерді бұзып, ұлттық тарихымызды көркемдік биікке көтеруге алғашқылардың бірі болып үлес қосқан тұлға – Илияс Есенберлин. Оның алты кітаптан тұратын тарихи эпопеясы қазақ әдебиеті үшін ғана емес, әлемдік тарихи роман дәстүрі үшін де ерекше құбылыс саналады. Есенберлин эпопеясы – тарихты көркем пайымдаудың жаңа моделі, ұлттық дүниетаным мен мемлекеттілік идеясының көркем кеңістікте сомдалған дара үлгілерінің бірі.

«Темір шымылдық» дәуірінде тарихи шындықты ашық айтуға мүмкіндік болмаған, ұлттық жадтың «ақтаңдақтарына» үңілудің өзі қылмысқа баланған қиын кезеңде Илияс Есенберлиннің тәуекелге барып, Қазақ хандығының бостандық пен тәуелсіздік жолындағы күресін арқау еткен шығарма жазуы қазақ әдебиетінің тарихындағы айрықша құбылыс боп саналады. Ғалымдардың пікірінше, Илья Есенберлин тек тыйым салынған тақырыпты игеріп қана қойған жоқ, сонымен бірге кең тынысты эпикалық баяндау дәстүрін жандандырып, халық өмірінің сан қатпарлы болмысын барынша кең қамтыған «Көшпенділер» трилогиясы арқылы ұлттық тарихи романның жаңа деңгейін қалыптастырды. Бұл туындының көптеген халықтардың тіліне аударылып, бірнеше рет қайта басылуы да оның көркемдік әрі ғылыми маңызын дәлелдейді. Белгілі пікірде айтылғандай, «Көшпенділер» хандық дәуіріндегі қазақ өмірінің шынайы энциклопедиясы» [3, б. 3] деген баға да оның ерекше құндылығын айқындайды.

Есенберлиннің аталмыш трилогиясы партиялық идеологияның ең қатал кезеңінде дүниеге келді. Ол уақытта қазақ хандары, би-шешендері, батырлары туралы айту, олардың аттарын ашық атап, тарихи қызметін бағалау аса қауіпті іс еді. Ұлттық сананы оятатын, тарихи жадты жаңғыртатын кез келген әрекет «ұлтшылдық» ретінде айыпталып, жазалауға ұшырауы мүмкін болатын. Осындай жағдайда жазушының біраз романның тұратын көлемді тарихи эпопея жазып шығуы — тек шығармашылық ерлік емес, сонымен бірге саяси батыллықтың, азаматтық ұстанымның көрінісі. Бұл Иса Есенберлиннің тек талантты қаламгер ғана емес, дүниетанымы терең қоғамдық тұлға болғанын көрсетеді.

Жазушы қазақ халқының бұрмаланған, идеологиялық сүзгіден өткізіліп айтылған тарихын қайта пайымдап, оның шынайы болмысын қалпына келтіруге бел бұды. «Көшпенділер» трилогиясын жазу арқылы Есенберлин ұлттық тағдырдың күрделі кезеңдеріне көркемдік тұрғыдан жаңаша көзқарас ұсынуды мақсат етті. Әсіресе Қазақ елінің Ресейге қосылу мәселесіне қатысты әртүрлі тарихи пайымдарды саралап, бұл процесстің пайдалы және зиянды тұстарын нақты фактілермен дәйектеп, ұлт алдындағы жауапкершілікті терең сезіне отырып жеткізді. Әбілқайыр хан мен Абылай ханның түрлі кезеңдердегі саяси шешімдерін

көркемдік тұрғыда талдап, олардың тарихи рөлін жаңа қырынан ашуға күш салды. Жазушы қазақ халқының жауынгерлік рухын, елдік идеалын, сыртқы жауларға қарсы тұрарлық бірлігін көркем бейнелер арқылы айшықтап көрсетті.

Романда қазақ халқының кім екендігі, оның этнос ретінде қалай қалыптасқаны, ұлт болып танылуына қандай тарихи жағдайлар ықпал еткені сияқты түбегейлі сұрақтарға нақты жауап беріледі. Мұндай мәселелерді тоталитарлық жүйенің қатаң билігі тұсында көтеру жазушының ұлт тағдырына деген терең жанашырлығының айғағы. Есенберлин өткен тарихты бүгінгі күннің өлшемімен пайымдай отырып, халықтың өзін-өзі тануына, тарихи сананың жаңғыруына үлкен үлес қосты.

Жазушы қоғамда жасырын жатқан, ашық айтылмайтын көптеген күрделі процестерді көркемдік бейнелеудің аясында қайта бағамдап, қазақ тарихындағы аса маңызды кезеңдерді әлемдік тарихтағы ірі оқиғалармен салыстыра суреттеді. Ол тар кезеңдерде де елдігін сақтап қалған халықтың ішкі қуатын, рухани беріктігін көркемдік қисын арқылы көрсетуді мақсат тұтты. Көне тарихқа бүгінгі заман талғамымен үңілу арқылы жазушы ұлттың өткені мен бүгінгінің арасында идеялық көпір орната алды.

Ілияс Есенберлин романдарының композициялық құрылымына назар аударсақ, олардың сюжет өрімінде тарихи құжаттылық сипат пен романтикалық пафос өзара қабысып жататынын көреміз. Бұл – жазушының көркемдік жүйесінің басты ерекшелігі. Есенберлин тарихи деректерді терең игерген, сол заманның рухани-әлеуметтік тынысын барынша шынайы елестете білетін зерттеуші қаламгер. Оның шығармаларында уақыт тынысын, тарихи кезеңнің өзіндік ерекшеліктерін тани алатын поэтикалық қуат өте айқын. Кейіпкерлердің мінез ерекшеліктерінен бастап, олардың әрекетіне әсер ететін әлеуметтік орта, тарихи жағдайлар, бәрі көркемдік қиялмен, деректік негізбен ұштасып, шынайы бейне тудырады. «Көшпенділер» мен «Алтын Орда» трилогиялары – жазушының шығармашылық қиялы мен ғылыми ізденісінің синтезінен туған айрықша көркем әлем.

Татар әдебиетінде де осы кезеңде тарихи жанрдың табиғатын пайымдауға деген жаңа көзқарас қалыптасты. Нурихан Фаттах пен Мәхмүт Хабибуллин сынды қаламгерлер тарихи шығарма қандай талапқа жауап беруі тиіс екенін, тарихи тұлға образын жасауда шынайылық пен көркемдік үйлесімділіктің шешуші рөл атқаратынын терең сезіне бастады. Олар өз романдарында тарихи деректерге сүйеніп қана қоймай, кейіпкер мінезін сол кезеңнің рухына сай келтіріп, тарихи шындықты көркемдік тұрғыда жаңғыртудың тиімді жолдарын тапты.

1960-жылдардың ортасынан бастап татар прозасында ежелгі дәуірге бет бұру, халық тарихының ертедегі кезеңдерін көркемдік тұрғыда қайта пайымдау үрдісі айқын байқалды. Ұзақ уақыт бойы жазушылар назарына іліге бермеген көне дәуір шындығын игеру қажеттілігі алдыңғы орынға шықты. Осы тұрғыдан алғанда, Нурихан Фаттахтың «Еділ өзені ағады» романы — татар әдебиетіндегі жаңа әдеби қозғалыстың бастауы ғана емес, оқырманға да, сыншыларға да әсер еткен ірі оқиғаға айналды. Роман идеялық мазмұнымен де, композициялық құрылысы мен баяндау тәсілдерімен де тың серпін туғызды.

Автор шығармасында қазіргі тарихи романдарға тән қосарланған сюжет желісін қолданады. Оның алғашқысы – қоғамдық-саяси бағыттағы арна. Мұнда жазушы Х ғасырдың басындағы Бұлғар мемлекетінің қалыптасу үдерісін көрсетеді. Бұл процесті баяндауда автор дәстүрлі кеңестік тарихи прозаның тәсілдеріне тән деректік материал мен авторлық концепцияны үйлестіру принципін сақтайды. Тарихи тұлғалардың әрекеттері, саяси шешімдер, мемлекеттілік идеясының қалыптасуы барлығы да құжаттық дәлдікке құрылған көркем интерпретация арқылы беріледі.

Екінші сюжет желісі тайпалық-рулық дәуірлерден бастау алатын рухани-адамгершілік әлемді ашуға бағытталған. Бұл бөлімде Фаттах фольклорлық әрі мифологиялық материалды белсенді пайдаланып, өзінің көркемдік қиялын кеңінен жүгіруге мүмкіндік береді. Осыған байланысты баяндау мәнері де өзгереді: тарихи фактілердің қатаң логикасы романтикалық леппен араласып, көркем кеңістіктің эмоционалдық қуатын күшейтеді. Сыншылардың бұл шығарманы романтикалық тарихи роман деп атауының да өзіндік себебі бар. 1960–1970 жылдары түркі тілдес халықтар әдебиетінде тарихи кезеңді романтикаға сүйене отырып бейнелеу үрдісі кең тараған болатын. Сол себепті көптеген жазушылар фольклорлық архетипке негізделген романтикалық тарихи прозаның жаңа үлгілерін дүниеге әкелді.

Екі әдебиеттің – қазақ пен татар прозасының – осы кезеңдегі дамуына қарасақ, тарихи жанрдың романтикалық сипат алуында, өткен дәуірді көркем қиялмен қайта жаңғыртуында ортақ үрдістердің мол болғанын байқаймыз. Бұл – ұлттық тарихи сананың әдебиет арқылы жаңғыруының, өткенге рухани қайту қажеттілігінің көрінісі.

Нурихан Фаттахтың алғашқы тарихи романы татар әдебиетінің дамуына жаңаша бағыт әкелгені белгілі. Оның «Еділ өзені ағады» атты көлемді туындысының романтикалық қуаты – жазушының халықтың ең көне тарихына жүгініп, фольклорлық және мифологиялық сюжеттерді көркемдік тұрғыда шебер қиюластыруында. Бұл романның дүниеге келуіне 1974 жылы Моңғолияға жасалған шығармашылық сапардың үлкен ықпалы болғаны белгілі. Осы саяхат барысында жинаған этнографиялық мәліметтер мен тарихи деректер жазушыға Х ғасырдың басында қалыптасқан Волга-Бұлғар мемлекетінің алғашқы кезеңдерін көркем бейнеде жаңғыртуға мүмкіндік берді. Оның алдында татар тарихындағы бұл дәуірді ашық жазу ғылыми ортада да, әдебиетте де рұқсат етілмеген тақырып болғанын ескерсек, Фаттахтың шығармашылық батылдығы айрықша көрінеді.

Роман ақ бөрі Ақ қасқыр руының ежелгі өмірінен басталады. Жазушы ру ортасындағы салт-дәстүр, әдет-ғұрып, сенім жүйесін бейнелеуде этнографиялық детальдерді өте орынды қолданады. Оның ұлттық әдет-ғұрыптарға, тұрмыс-салт жоралғыларына ерекше назар аударуы туындының көркем-танымдық сипатын күшейтіп, оқырманға сол дәуірдің рухын терең сезіндіреді. Бұл тұрғыдан алғанда, Фаттах Ғ.Ибраһимов, Мазит Гафури, Махмұд Галяу секілді татар әдебиетінің классикалық өкілдері қалыптастырған көркемдік дәстүрді жаңаша игеріп, өз шығармашылығында жалғастырады.

Шығарманың басталуы да ұлттық ойлау жүйесінің ерекшелігін айқын көрсетеді. Романның алғашқы тарауы ру басшысы Ақбүре Құран би мен ру абызы

Ұтташ-тас арасындағы қайшылыққа себеп болған «йолық тую» – құрбандыққа байланысты көне діни жоралғыны суреттеуден басталады. Абыздың Құран биді өз ұлы Тотыштың сүйікті атын құрбандыққа шалуға мәжбүрлеуі – адамдар арасындағы рухани-жан дүниелік қарама-қайшылықты күшейтіп, бүкіл оқиғаның драмалық арқауын ашады. Осы сәттен бастап билік пен сенім, дәстүр мен адамгершілік арасындағы тартыс өрши түседі.

Нурихан Фаттахтың шығармашылық ізденістерінің ең маңызды қыры – оның мифке ден қоюы. Мифологизм – әлемдік әдебиеттің ғасырлар бойғы басты көркемдік принциптерінің бірі; адамзаттың рухани жады мен көркем қиялдың түпкі арнасын танытатын әмбебап тәсіл. Қазіргі заман әдебиетінде мифологиялық құрылымдардың қайта жандануы да тарихи ойлаудың тереңдеуімен тығыз байланысты. Фаттах та бұл үрдістен тыс қалған жоқ: ол ертегі мен эпос материалдарын көркем өңдеудің жаңа жолдарын тауып, өткен мен бүгінгі арасындағы сабақтастықты танытуға ұмтылады.

Түркі халықтарының ежелгі сенім дүниесінде жылқы мен қасқыр киелі саналғаны белгілі. Әсіресе қасқыр бейнесі түркі мифологиясының негізгі тотемдерінің бірі. Белгілі фольклортанушы Наки Исәнбеттің «Татар халық мақалдары» атты еңбегінде қасқыр туралы көне мифтердің сақталғаны, оның түркі тайпаларын сыртқы жаулардан қорғаушы бейне ретінде дәріптелгені айтылады. Нұрхан Фаттах осы мифті өзінің шығармасында халықтың рухани-адамгершілік жадын қайта жаңғырту мақсатында қолданады. Ол Тотыш батырдың кек алу жолындағы әрекетін бейнелеуде қасқырды өлтіру сияқты ерекше көркем шешім ұсынады: батыр қылмыскерлерді жазалау үшін, олардың әрекетінің қатыгездігін ұғындыру үшін, түркі жұрты ерекше құрмет тұтатын қасқырларды құрбан етеді. Мұнда жазушы адамгершілік кодексінің бұзылуына қатысты терең моральдық түсінік береді.

Фаттах жылқыны қасиетті жануарды құрбан ету дәстүрін де халықтың рухани азғындауына әкелетін қатал рәсім ретінде көрсетеді. Бұл арқылы жазушы өзінің басты идеялық ұстанымын айқындайды: адамгершілік өлшемінен ауытқыған кез келген әрекет жазасыз қалмайды. Осы себепті романдағы Алмұш-хан, Ұташ-кам, Тотыш сияқты кейіпкерлердің әрқайсысына жасалған әділ жаза автордың моральдық-эстетикалық идеалын танытады. Фаттахтың романы көне мифтерді, тарихи шындықты, этнографиялық детальдарды және авторлық романтикалық қиялды шебер үйлестірген, татар тарихи прозасының жаңа кезеңін айқындаған маңызды көркем туынды ретінде маңызы зор.

Илияс Есенберлин тарихи романдарының көркемдік болмысында халықтың рухани дүниесіне тән арналарды бейнелеу айрықша орын алады. «Көшпенділер» трилогиясы ең алдымен қазақ тарихының бастауы тым әріде жатқанын, оның түп-тамыры ұлттың терең этногенезінде екендігін еске салады. Жазушы өткен ғасырларда ұмыт бола бастаған тарихи жадтың қайта жаңғыруына түрткі болып, ең бастысы, тарих бетін әдейі бұрмалаған кеңестік идеологияның көлеңкесін көркем түрде ашып көрсетті. Ашық айтпаса да, романның әр эпизодында тарихи сананы жоғалтуға себеп болған коммунистік саясаттың салдары айқын сезіледі. Дәл осы трилогиядан нәр алып, тарихи шындыққа үңілуге ұмтылған кең оқырман қауым

кейінгі жылдары тоталитарлық жүйеге қарсы үн көтергені І. Есенберлин шығармашылығының қоғамдық әсерін көрсететін құбылыс. Ал Горбачев-Колбин кезеңіндегі әділдік іздеген жастарды қуғындау мен жазықсыз тұтқындау сол биліктің табиғатын айқындайтын тарихи шындық еді.

Есенберлин қазақ халқының бұрмаланған тарихын қалпына келтіруді мақсат тұтып, ұлттық тағдырдың түрлі дәуірлердегі келбетін көркем тіл арқылы жеткізу үшін «Көшпенділер» трилогиясына кірісті. Жазушы Қазақстанның Ресейге қосылу мәселесін тарихи деректер негізінде талдап, оның оң және теріс жақтарын таразылай отырып, оқырманға нақты дәлелдермен ұсынды. Әбілқайыр хан мен Абылай ханның әр кезеңде ел тағдырына қатысты жасаған саяси қадамдары, қабылдаған шешімдері тарихи логикаға сай терең бейнеленді. Сонымен бірге жазушы қазақ халқының ерлік мінезін, сыртқы жаудан қорғанудағы табандылығын, бірлікке ұмтылған рухани қуатын көркем шынайылықпен көрсетті.

Трилогия қазақтың кім екендігі, қашан және қалай қалыптасқандығы, жеке ұлт ретінде танылуы қандай тарихи негіздерге сүйенетіндігі жөніндегі сауалдарға нақты жауап береді. Тоталитарлық қысым жағдайында мұндай күрделі әрі жауапты тақырыпқа баруы Есенберлиннің ұлттық мүддені қорғаудағы батылдығын айқындайтын ерекше қадам саналады. Жазушы өткен кезеңдердің халық санасында көмескі тартқан шындығын тарихи салыстырулар, әлемдік оқиғалармен үндестіру, бір дәуірден екінші дәуірге өтетін күрделі процесстерді талдау арқылы жаңаша пайымдады. Ол көне тарихқа бүгінгі замана талғамымен қарап, өткеннің тағдыршешті сәттерін қазіргі көзқарас биігінен зерделеді.

Есенберлин романдарының сюжет жүйесінде де Нурихан Фаттах шығармаларындағыдай тарихи құжаттылық пен романтикалық пафос қатар өріліп отырады. Екі жазушы да – тарихи деректерді терең меңгерген, дәуірлік шындықты көркем пішінде дәл көрсете алған талантты қаламгерлер. Олардың шығармаларындағы поэтикалық қуат – нақты тарихи сипатпен ұштастырылған көркем қиялдың жемісі. Есенберлин мен Фаттах кейіпкерлерінің мінезін ашуда әлеуметтік ортаның ықпалын, тарихи жағдайдың әсерін, халықтың дүниетанымын көркемдік жүйеге органикалық енгізе біледі. Бұл олардың тарихи роман жанрына қосқан ортақ жаңалығы.

Осы тұрғыдан алғанда, Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы мен Фаттахтың «Ысқырық жебелер» романы тарихи дерек пен авторлық қиялдың, ғылыми зерделеу мен көркемдік модельдеудің үйлескен синтезі деп бағалауға лайықты. Екі шығармадан да тарихи ойлаудың жаңғыруы, өткенді эпикалық кеңдікпен пайымдау, халықтың ежелгі рухани әлемін қайта тануға ұмтылыс айқын көрінеді. Бұл – қазақ пен татар тарихи прозасының ортақ эстетикалық платформада дамуының табиғи көрінісі.

Қазақ пен татар әдеби байланыстарының тамыры ертеден басталып, олардың генетикалық туыстығымен ғана емес, типологиялық ұқсастықтарымен де айқындалып келе жатқандығы ғылыми әдебиетте жиі аталады. Біз қарастырып отырған тарихи роман жанры да осы ортақ дәстүрдің жарқын көрінісі. Дипломдық зерттеу тақырыбына сәйкес, қазақ әдебиетіндегі Илияс Есенберлин мен татар

әдебиетіндегі Нурихан Фаттах шығармашылығына шолу жасай отырып, олардың тарихи романдарын байланыстыратын ортақ белгілерді анықтауға тырыстық.

Ең алдымен екі жазушыны жақындастыратын тұс – екеуінің де тарихи роман жанрын жаңа деңгейде қалыптастырып, ұлттық әдебиеттің даму бағытын айқындаған тұлғалар болуы. Екіншіден, олардың шығармаларының басты идеялық өзегі – халықтың ең алғашқы қалыптасу кезеңдеріне үңілу, ұлттың тарихи бастауын тану арқылы тәуелсіздікке, дербес мемлекет болуға деген арман-мұратын көркем тілмен бейнелеу. Үшіншіден, Есенберлин де, Фаттах та тарихи фактілермен жүйелі түрде жұмыс істеген қаламгерлер: дерек пен көркем қиялдың арақатынасын шебер үйлестіріп, тарихи дәуірдің рухын дәл беруге ұмтылды. Төртіншіден, олардың баяндау тәсілдерінде, композициялық шешімдерінде, стильдік ерекшеліктерінде ұқсастықтар көп. Әсіресе фольклорлық-этнографиялық материалдарды кеңінен қолдану, ұлттық дәстүр мен мифологиялық мотивтерді сюжетке табиғи енгізу – екі романистикаға ортақ сипат.

Фаттах романдары жалпы түркі халықтарына ортақ көне тарихты қозғайтындықтан, оның шығармасынан қазақ оқырманына да етене таныс көптеген сюжеттер мен бейнелерді кездестіреміз. Мысалы, романдағы Хунну тайпасын қазақтар «ғұндар» деп атағаны белгілі. Мөде (Маодунь) сияқты тарихи тұлғалар екі халықтың ортақ тарихи жадынан орын алған. Сонымен бірге қазіргі қазақ прозасының даму тәжірибесінде ауыз әдебиетінің көркемдік және оқиғалық қазынасын игеру ерекше сипатқа ие екенін ескерсек, аңыздық сюжеттердің проза мен поэзияда жаңа мәнге ие болуы заңды. Тарихи романдарда мұндай «ауыс-түйіс», яғни фольклорлық сюжеттердің көркем шығармаға енуі өте кең таралған құбылыс.

Осы ретте Есенберлиннің «Көшпенділер» трилогиясы мен Фаттахтың «Ысқырық жебелер» дилогиясында тарихи аңыздардың, ауызша әңгімелердің, мифологиялық мотивтердің кең қамтылуы – олардың көркем дәстүрді терең меңгергенін көрсетеді. Аңыздық материалды «тірілту», оны әдеби процестің дамуына икемдеп қолдану – кәсіби шеберліктің белгісі. Бұл – әлем әдебиетінің дамуы үшін де, ұлттық әдебиеттердің поэтикалық тәжірибесін жаңғырту үшін де маңызды үрдіс.

Зерттеу нәтижелері қазақ пен татар тарихи романдарының ортақ типологиялық негізін, идеялық-мазмұндық жақындығын айқын көрсетті. Екі халықтың әдеби байланыстары ежелден терең болуы, тарихи тамырластық пен рухани ұқсастықтың молдығы Есенберлин мен Фаттах шығармашылығында ерекше көрініс тапқан. Олардың романдарын байланыстыратын ең алғашқы ортақ сипат – тарихи роман жанрын жаңа биікке көтеріп, ұлттық тарихи сананы жаңғыртуы. Илияс Есенберлин өз дәуірінің ең ауыр идеологиялық қысымына қарамастан, қазақ халқының хандық кезеңдегі бостандығы мен тәуелсіздік жолындағы күресін эпикалық ауқымда суреттеп, тарихи шындықтың бұрмаланған тұстарын көркем түрде түзеді. Ал Нурихан Фаттах татар әдебиетінде X-XI ғасырлардағы Бұлғар мемлекетінің құрылу кезеңін жаңаша пайымдап, фольклорлық-мифологиялық дәстүрді тарихи жазбамен үйлестірген тың көркемдік тәжірибе ұсынды.

Екі автордың шығармасында да тарихи дерек пен көркем қиял табиғи синтезге түсіп, тарих шындығы мен эпикалық романтиканың үйлесімі жасалады. Есенберлиннің де, Фаттахтың да кейіпкерлер бейнесі нақты тарихи деректерге сүйеніп жасалғанымен, олардың әрекет ету логикасы көркем қиял арқылы тереңдетіліп, романдық кеңістікке лайық сомдалады. Фольклорлық және мифологиялық материалдардың екі романистикадағы орны да ерекше: Фаттах романдарында қасқыр культі, құрбандық дәстүрі, ру-тайпа мифтері көркем жүйенің өзегіне айналса, Есенберлинде аңыздар, шежірелік әңгімелер, халық тарихи жадын сақтаған ауызша деректер романның ішкі өрімін құрайды.

Зерттеу барысында анықталған маңызды тұстың бірі – екі жазушының да тарихи кеңістікті кең ауқымда бейнелеуі. Олар бір рудың немесе бір аймақтың тарихын емес, тұтас халықтың тағдырын әлемдік тарихи процестермен сабақтастыра көрсетеді. Есенберлин қазақ елінің Ресеймен қарым-қатынасындағы тағдырлы кезеңдерді, Абылай мен Әбілқайыр хандардың саяси шешімдерін ұлттық болмысты сақтап қалу мәселесімен байланыстыра суреттейді. Фаттах болса, Бұлғар мемлекетінің құрылуын түркі өркениетінің ауқымында қарай отырып, рухани сабақтастықты мифтік желілер арқылы тереңдетеді.

Екі автордың көркемдік шешімдеріндегі ұқсастықтар да айқын байқалады: олар тарихи деректерді сұрыптауда да, кейіпкерлер мінезін ашуда да, эпикалық кеңістік жасауда да ортақ тәсілдерге сүйенеді. Поэтикалық қиял мен тарихи ақиқаттың арақатынасын шебер үйлестіру, фольклорлық-этнографиялық детальдарды мол пайдалану, ұлттық дүниетанымды көркем рәміздер арқылы жеткізу – екі жазушының да романистік стиліне тән ортақ белгілер. Осылайша Ілияс Есенберлин мен Нурихан Фаттах тарихи роман жанрында түркі халықтарының ортақ рухани тамырын, тарихи сананың терең қабаттарын көркем бейнеде жаңғыртуда елеулі жетістіктерге қол жеткізгені байқалды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу қазақ пен татар тарихи романдарының поэтикалық табиғатындағы ортақтықтарды, идеялық-рухани үндестікті және тарихи сананы көркем бейнелеу принциптерін толық ашып берді. Ілияс Есенберлин мен Нурихан Фаттах тарихи прозасы ұлттық әдебиеттегі жаңа бір кезеңді бастап, тарихи роман жанрының мазмұндық-идеялық ауқымын кеңейтті. Екі автор да тарихи фактілерді көркем пайымдаумен шебер ұштастырып, халықтың көне дәуірден бастап қалыптасқан мәдени жадын, этникалық бастауларын, тәуелсіздікке деген арман-мұратын көркемдік әлемде жаңғырта білді. Олардың романдарында фольклорлық және мифологиялық арналардың кең қолданылуы түркі халықтарына тән рухани бірлікті күшейтіп, тарихи жадыны жаңғыртуда зор рөл атқарды.

Қорытындылай айтқанда, «Көшпенділер», «Алтын Орда», «Еділ өзені ағады», «Ысқырық жебелер» секілді туындылар қазақ пен татар халықтарының әдеби байланысының тарихи негізін ғана емес, бүгінгі түркілік рухани тұтастықтың да мәнін айқындап беретін ортақ көркем мұра болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Жиреншин Ә. *Қазақ кітаптарының тарихынан*. – Алматы, 1971.
- [2] Жұртбай, Т.Қ. М.О.Әуезовтың шығармашылық өмірі мен көркемдік әлемі: автореферат / Т.Қ.Жұртбай. - Алматы, 2000.
- [3] Сыдықов Т. *Қазақ тарихи романы (Жанрлық спецификасы. Типология. Стиль. Ұлттық кейіпкер. Тарихилық сипаты. Поэтика)*. – Алматы, 1997. – 290 б.

REFERENCES

- [1] Zhirensin, Ä. *From the History of Kazakh Books*. – Almaty, 1971.
- [2] Zhurtbay, T.K. *The Creative Life and Aesthetic World of M. O. Auezov: Author's Abstract of the Dissertation*. – Almaty, 2000.
- [3] Sydykov, T. *The Kazakh Historical Novel (Genre Specificity, Typology, Style, National Character, Historical Features, Poetics)*. – Almaty, 1997. – 290 p.

Обаева Г.С.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ И ИДЕЯ НЕЗАВИСИМОСТИ В КАЗАХСКОЙ И ТАТАРСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ поэтики казахских и татарских исторических романов на материале трилогии И.Есенберлина «Кочевники» и произведений Н. Фаттаха «Течёт река Идел», «Свистящие стрелы». Основное внимание уделяется актуализации национального исторического сознания, художественному осмыслению этнических истоков и отражению идеи независимости. Рассматриваются особенности включения фольклорно-мифологических мотивов, соотношение документальной точности и романтического пафоса, моделирование исторического времени и пространства. Показана типологическая близость казахско-татарских литературных связей, взаимодействие исторических источников и авторской фантазии, трансформация духовных ценностей в художественную систему. Исследование выявляет общие принципы репрезентации исторического сознания у обоих авторов и демонстрирует, что казахская и татарская историческая романистика сформировала сходные художественные модели, сыгравшие важную роль в обновлении тюркской исторической памяти.

Ключевые слова: исторический роман, Ильяс Есенберлин, Нурхан Фаттах, казахско-татарские литературные связи, историческое сознание, мифопоэтика, фольклорная традиция, этнические истоки, художественная система, романтический пафос, исторический факт, национальная идея, тюркское мировоззрение.

Obayeva Gulnara

**NATIONAL HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND THE IDEA OF
INDEPENDENCE IN KAZAKH AND TATAR HISTORICAL PROSE**

Annotation. The article presents a comparative analysis of the poetics of Kazakh and Tatar historical novels based on I. Yesenberlin's trilogy *Nomads* and N. Fattakh's works *The Itil River Flows* and *Whistling Arrows*. The study focuses on the revival of national historical consciousness, the artistic interpretation of ethnic origins, and the representation of the idea of independence. It examines the incorporation of folkloric and mythological motifs, the balance between documentary accuracy and romantic pathos, and the modeling of historical time and space. The typological proximity of Kazakh–Tatar literary connections, the interaction between historical sources and authorial imagination, and the transformation of spiritual values within the artistic system are highlighted. The research identifies common principles in the representation of historical consciousness in both authors' works and demonstrates that Kazakh and Tatar historical novelistics developed similar artistic models that played an important role in revitalizing Turkic historical memory.

Keywords: historical novel, Ilyas Yesenberlin, Nurikhan Fattakh, Kazakh–Tatar literary connections, historical consciousness, mythopoetics, folkloric tradition, ethnic origins, artistic system, romantic pathos, historical fact, national idea, Turkic worldview.